

Сумський державний університет

**ОСОБИСТІТЬ, СУСПІЛЬСТВО, ДЕРЖАВА:
ПРОБЛЕМИ МИНУЛОГО І СЬОГОДЕННЯ**

Матеріали
II Міжнародної науково-практичної конференції
У двох частинах
Частина 2
(Суми, 18 квітня 2016 року)

Суми
Сумський державний університет
2016

мікрорайону було названо на честь видатного Сумського діяча Михайла Панасовича Лушпи.

---

1. Сумбатов Р. Сумбуд / Р. Сумбатов. – Суми: Видавництво «Корпункт», 2000. – 209 с.

2. Суми. Нове життя старих вулиць / І. Скворцов, В. Шейко, А. Дейнека та ін. – К.: Видавничий дім «Фолігрант», 2012. – 400 с., іл.

3. Василевська Є. Суми: Фотоальбом / Є. Василевська. – Харків: Прапор, 1983. – 112 с., іл.

Лабуз О., студ. гр. ЛС-511
наук. керівник – к.і.н., доц. *Н.В. Лобко*

Глухів – культурний і науковий центр України XVII-XVIII століть

Глухів у XVIII столітті перетворився не тільки на адміністративний, а й на культурний центр України, що міг конкурувати з самим Києвом. Причому на відміну від поліфонічності й культурної багатоманітності Києва, Глухів представляє Україну світську й аристократичну.

Найзначнішим слід вважати культурний внесок Генеральної військової канцелярії, з урядовців якої вийшло чимало державних і культурних діячів. Фактично, це був центр підготовки нової української еліти, що стояла на світських позиціях, опановувала державницьке мислення і мистецтво державного управління. Багато дітей козацької старшини розпочинали тут свою кар'єру на посадах військових канцеляристів. Перед тим вони отримували ґрунтовну освіту, як правило, в Києво-Могилянській академії, та набували певного стажу роботи у полкових і сотенних канцеляріях. Для випуску канцеляристів у

Глухові був навіть спеціальний "канцелярський курінь". На думку авторитетного історика Омеляна Пріцака стан військових канцеляристів у Глухові став у XVIII столітті носієм історичної пам'яті й державницької свідомості українського народу. Саме в цьому середовищі виник феномен "козацької історіографії", пов'язаний із реалізацією доконечної потреби створення нецерковної, світської історії України.

Дуже цікавим інтелектуальним феноменом є мемуарна література козацької старшини. Внук правобережного гетьмана Михайла Ханенка генеральний канцелярист (згодом – генеральний хорунжий) Микола Ханенко (1691-1760) написав два твори мемуаристики: "Діаріуш Журнал" (записи першої половини 1722 року) та "Щоденник генерального хорунжого Миколи Ханенка" з записами за 1727-1731, 1742-1753 роки. Перерва в щоденнику пояснюється тим, що М.Ханенко разом із Павлом Полуботком був затягнений до Петербурга, ув'язнений у Петропавлівській фортеці й відпущений у Глухів лише 1727 року. "Діаріуш" і "Щоденник" не тільки є безцінними історичними джерелами про життя Гетьманщини, у тому числі й розвиток культури і освіти, а й малює нам виразно спосіб думання тодішньої української еліти.

Твір ще одного глухівського мемуариста, генерального підскарб'я Якова Марковича знаменує вже занепад правлячої касты. Свій 10-томний "Щоденник" Маркович (1696-1770) писав у Глухові та Сваркові. Починається він літописом за 1692-1715 роки, складеним тестем Марковича, наказним гетьманом Павлом Полуботком. "Щоденник" хронологічно охоплює понад 50 років і містить надзвичайно цінний історичний матеріал, що стосується духовного складу автора та його середовища.

Своєрідним розвитком таких інтелектуальних традицій стала філософія Якова Козельського (1726-1794) котрий з 1770 по 1778 рік служив членом Малоросійської колегії. До основних творів філософа належать "Арифметические предложения" (1764 р.), "Механические предложения" (1765 р.), "Философические предложения" (1768) та "Рассуждения двух индийцев Калана и Ибрагима о человеческом познании" (1788 р.). До глухівського періоду його творчості належать переклади статей з "Енциклопедії" Дені Дідро.

Інтелектуальне середовище Глухова не обмежувалося цими іменами. З Глуховом пов'язана діяльність історика й письменника Федора Туманського, члена-кореспондента Імператорської Академії наук, котрий 1781 року зорганізував у Глухові першу на Лівобережній Україні книгарню. Туманський тісно співпрацював із славним видавцем Миколою Новіковим, налагодив надходження до Глухова літератури не тільки з Москви і Санкт-Петербурга, а й періодики з-за кордону, зокрема, газети з Амстердаму. Він прагнув зорганізувати в Глухові філію Академії наук, розвинути шкільництво, проте це суперечило планам царського уряду й тому не здійснилося.

Інтенсивне будівництво почало проводитися у Глухові з 1750 р., коли гетьманом став К. Г. Розумовський. Але на початку 80-х рр. XVIII ст. місто втратило свою провідну роль. Пожежа 1784 р. спалила його дотла.

Т. Г. Шевченко, який відвідав колишню гетьманську столицю у 40-х рр. XIX ст., не знайшов навіть слідів величних споруд гетьманської доби.

До більш раннього часу, а саме, до кінця XVII століття, належить Миколаївська церква. Цей храм відзначається своїми вишуканими пропорціями та струнким силуетом. Церква була головною спорудою Радного майдану, перед нею відбувались козацькі ради, в

ній наставляли на гетьманство 1727 року Данила Апостола і 1750 року Кирила Розумовського. Миколаївська церква є однією з найвидатніших пам'яток стилю козацького відродження, хоча її первісний вигляд дещо змінений під час перебудови у XIX столітті. 1991 року храм повернули релігійній громаді, і він був відреставрований.

У XVIII столітті було збудовано також Спасо-Преображенську і Вознесенську церкви, котрі дійшли до нашого часу, на відміну від палацу генерал-губернатора П.О. Рум'янцева-Задунайського, гетьманських палаців та численних садиб козацької старшини, які були дерев'яними й загинули від пожеж і неблаганного часу.

Головним собором Глухова вважалась дерев'яна Троїцька церква. Поряд з нею у 1720 році розпочалось будівництво мурованого храму. Проте доля цієї споруди була нещасливою. Будівництво продовжувалось протягом 80 років. Увесь цей час місто формально не мало головного собору, оскільки старий дерев'яний Троїцький собор згорів у пожежі 1748 року. Наступна пожежа 1784 року пошкодила бані майже завершеного собору. За час будівництва храму змінилося чимало архітекторів, тому не дивно, що в ньому переплелися стильові риси козацького бароко й раннього класицизму. Але, на жаль, ми можемо милуватися цим витвором українських зодчих лише на старих картинах та фотознімках, бо 1962 року ця неповторна пам'ятка була зруйнована. Також у цей період будувалися й інші церкви та храми: Успенський дівочий монастир(1690-1784), церква Чудотворця Миколая (дерев'яна, др. пол. XVII ст., згодом цегляна 1693-1695), церква Воскресіння Господнього (к.XVIIст. – п. пол. XVIII, на місті Анастасіївського храму), церква Святої Мучениці Анастасії (дерев'яна), збудована Анастасією Скоропадською у 1917 р, церква Великомучениці Варвари (посеред площі між церквами Миколаївською та

Троїцькою, к. XVII ст.-п. пол. XVIII ст.), церква Захарія і Єлисавети (на Радному майдані п. пол. XVIII ст.), Троїцька церква (дерев'яна, к. XVII ст.-п. пол. XVIII ст.), Троїцький собор (цегляний, 1720-1806 рр.) (Додаток 13), Спасо-Преображенська церква (п. пол. XVIII ст.), Вознесенська цвинтарна церква (1767 р.) (Додаток 14), церква Зішестя Святого Духу (дерев'яна, п. пол. XVIII ст.), Трьохсвятительська (др. пол. XVIII ст.), Покровська церква (дерев'яна, п. пол. XVIII ст., цегляна, др. пол. XVIII ст.) церква Різдва пресвятої Богородиці 1769 р. , Всіхсвятська цвинтарна церква (п. пол. XVIII ст.), Ільїнська церква (п. пол. XVIII ст.) та на жаль тільки деякі дійшли до сьогодення.

Одним із в'їздом до міста була Тріумфальна арка, яка збереглася і до цього часу. Тріумфальна арка. Споруджена у стилі класицизму на честь імператриці Єлисавети, яка проїжджала через місто у 1744 р. Архітектор – А.В. Квасов. Під час Другої світової війни пам'ятку було зруйновано. У 50-і рр. XX ст. реставровано у первісному вигляді.

Тут набула розвитку культура нового часу – світська й аристократична. Ще в 1730 році почав давати вистави аматорський театр, який з часом перетворився на професійний театр західного гатунку. Він існував при дворі гетьмана, який його всебічно підтримував. Театр мав оперну, балетну й драматичну трупи, хор і оркестр. Славилася також велика музична бібліотека Розумовських, яка налічувала понад дві тисячі творів симфонічної та камерної музики.

Розквіт українського мистецтва декорування гармат припадає на другу половину XVII – першу чверть XVIIIст., коли життя в Україні набуло яскравого національного характеру. Відомі загальні риси декору, що використовувався в гарматному литві Гетьманщини, а от з

виразними ознаками власного стилю виступають лише окремі майстри. Стилістика виробів ливарників-гарматників з м. Глухова, що зажив чи найбільшої слави визначного центра гетьманського художнього гарматобудування, є надзвичайною (Додаток 18). Глухівські людвисарі батько й син Йосиф Тимофійович і Карп Йосифович Балашевичі - єдині з українських воєнних ливарників часів «мазепинського бароко», які залишили по собі достатню кількість декорованих гарматних стволів, на основі яких можна визначити головні риси їхнього художнього стилю.

1790 року в Глухові засновано першу громадську книгозбірню. Користування книжками було платним. У Глухові у другій половині століття працювали поет і перекладач Опанас Лобисевич, перекладач Іван Туманський, історик Петро Симоновський. Тут народився славетний мистець Антон Лосенко (1737-1773) – перший видатний маляр історичного жанру в Росії, директор Імператорської Академії мистецтв.

Роль Глухова в розвиткові музичної культури України й Росії неможливо переоцінити. У XVIII столітті це був, без перебільшення, один із провідних музичних центрів Європи. Коли виникла потреба в спеціалізованому навчальному закладі музичного профілю, перший з них зорганізували саме в Глухові, хоча, здавалося б, краща база для цього була в Києві, Чернігові чи Переяславі, де в Академії і колегіумах викладалися музичні дисципліни. 1729 роком датується указ про створення у Глухові співацької школи. 1730 року вона почала діяти, а 1732 року вже відбувся перший випуск слухачів. Спершу в школі був лише один регент. Згодом набрано цілий штат викладачів. А згідно з царським указом від 1 вересня 1738 року наказувалося побудувати для школи окремих будинок і знайти "угодного киевскому и партесному пенію мастера,

приискать мастера гуслиста, бандуриста из малороссиян, которые довьльно играть знали на гусях, на бандуре, на скрипице и чтобы онде мастера на оных інструментах из показаннях хлопцев семи человек обучали струнной музыке по ноте" .

У школі здобули музичну освіту багато діячів вітчизняної культури, зокрема бандурист Григорій Любисток, славетні композитори Дмитро Бортнянський та Максим Березовський. Існує версія, що тут деякий час навчався Григорій Сковорода, майбутній великий філософ.

Учні Глухівської співацької школи співали в хорі Миколаївської церкви, обов'язково відвідували хорові й симфонічні концерти, опери і балети при дворі гетьмана Розумовського. За 48 років плідної праці в школі підготовлено понад 300 музик, хористів, солістів і регентів для Придворної співацької капели у Петербурзі. Але не всі випускники школи їхали до Росії. Чимало їх лишалось й в Україні, підносячи серед загалу рівень музичної культури. З викладачів школи нам відоме прізвище регента Ф. Яворівського (Яворського), серед випускників – півчих А. Васильєва, Г. Данилова, Ю. Кричевського, П. Русановича, Брилецького і Новицького. Та справжню славу і школи, і Глухова складають його уродженці композитори Максим Березовський і Дмитро Бортнянський.

Глухів був також і театральною столицею тодішньої України. 7 квітня 1730 року в будинку Івана Миклашевського відбулася перша вистава першого в Україні аматорського театру. А з приїздом до столиці гетьмана Кирила Розумовського тут з'явився професійний театр західного гатунку. Містився він на Веригині, при дворі гетьмана. Театр мав оперну, балетну і драматичну трупи, хор і оркестр. Ставили трагедії Есхіла, драми Шекспіра, комедії Мольєра, п'єси українських, російських та італійських авторів, балети "Алоїза", "Венера і Адоніс"

та інші. Декорації готував придворний маляр Розумовського Григорій Стеценко, автор портретів багатьох представників роду Розумовських та численних ікон (зокрема у Козелецькому соборі Різдва Богородиці, збудованому Розумовськими). В оркестрі спершу грали переважно італійці, та згодом з'явилися українські музики – Ілля Колесничевський, Григорій Кореневський, Степан Мікушинський. Хорову капелу очолювали Корнелій Юзєфович та Андрій Рачинський. Співаками були славетні Марко та Федір Полторацькі, Гаврило Головня, Гаврило Марцинкевич, Степан Котляревський, Тимофій Білоградський, тобто поспіль українці.

Славилася й музична бібліотека Розумовських, що налічувала понад 2300 творів оперної, симфонічної і камерної музики. Отже, музичні зацікавлення гетьманового сина Андрія Розумовського не були чимось випадковим, а високу музичну культуру йому прищепили ще в Глухові.

Пожежа 1748 р. ознаменувала новий етап у містобудуванні Лівобережної України. Після неї розпочалася реконструкція Глухова на засадах регулярності, що розтяглася більш ніж на півстоліття. Після пожежі проблему нової гетьманської резиденції у 1749 році розв'язали кардинально – вирішили будувати її на новому місці, в передмісті Веригині. Проект дерев'яного палацу розробив 1749 року архітектор Андрій Квасов. Зразком для гетьманського палацу в Глухові слугував палац у селі Перові під Москвою, запроєктований царським придворним архітектором Варфоломієм Растреллі.

За задумом Розумовського, його палац, хоча й дерев'яний, мав нічим не поступатися петербурзьким. При його садбі був великий регулярний парк з озерами й басейнами, придворна опера, оркестр і всі великопанські

забаганки. Поряд містився палац його радника генерала Григорія Теплова, пансіон мадам Лаянс для дітей "малоросійського шляхетства".

1765 року, після відставки Кирила Розумовського, генерал-губернатор Петро Румянцев саме тут, на місці колишнього Міністерського дому поряд із церквою Різдва Богородиці почав будувати свою резиденцію. Автором проекту, був, вірогідно, все той же архітектор Андрій Квасов.

Резиденція Румянцева на Веригині – це перший відомий нам в Україні палацово-парковий ансамбль, вирішений на засадах класицистичної регулярності. Тут було відпрацьовано принципи, за якими потім проектувалися й будувалися численні палацово-паркові ансамблі доби класицизму на Лівобережжі. Центром композиції був двоповерховий палац із двома флігелями, які утворювали курдонер перед парадним під'їздом. За палацом був регулярний парк із партерною зеленню, озерами, каналами й островом посеред великого ставу на річці Есмань. Є відомості, що 1769 року в опоряджувальних роботах в палаці брали участь славнозвісні київські майстри: архітектор Іван Григорович-Барський та підрядник Степан Ковнір. Їх спеціально викликали до Глухова "для сделания под потолками штукатурной работы из алебастра".

На жаль, нині від цих чудових споруд нічого не лишилося. Всі будівлі садиби гетьмана Розумовського одразу ж по скасуванню гетьманства були розібрані й продані. А палац Румянцева згорів під час пожежі 1784 року й жодних слідів від нього не лишилося. Про красу й велич цих будівель можемо довідатися тільки зі старих планів столиці, проектних креслеників та описів захоплених сучасників.

Як будь-яке справжнє європейське місто, Глухів повинен був отримати герб. Його було затверджено 1730 року, а повторно, з деякою зміною кольорів – 1782 року. Щит двома діагоналями розділено на чотири поля. У верхньому синьому (блакитному) – дві перехрещені золоті гетьманські булави; у лівому срібному (білому) – козацький малиновий прапор з імперським двоголовим орлом; у правому золотому (жовтому) – бунчук із червоним древком; у нижньому зеленому – золота печатка.

Глухів як столичне місто мав багато адміністративних споруд різного призначення. Найвидатнішими з них, майже легендарними, були так звані стара і нова Малоросійські колегії. Остання навіть свого часу вважалася мало не "восьмим дивом світу".

На час заснування першої Малоросійської колегії в Глухові не знайшлося жодного будинку, гідного статусу цієї високої урядової установи. Тому 16 червня 1722 року вийшов указ Сенату про спорудження будинку для колегії. Наступного року цей указ було скасовано, але будинок колегії все-таки спорудили, бо він позначений на планах Глухова XVIII століття. Він був дерев'яним, стояв на Ярмарковій площі край Київського шляху на передмісті Веригин. Окрім самої колегії, тут містилися й інші управлінські структури тогочасної Гетьманщини. Тому архітектурна декорація будівлі була надзвичайно пишною і вибагливою, незважаючи на те, що споруджена вона була з дерева. Ось як описує Малоросійську колегію Пантелеймон Куліш: "Над глибокими нішами, у яких чинно розставлені були величезні Мінерви, Феміди, Марси, древні оратори і філософи у сусідстві з вусатими гетьманами в довгих жупанах і широких горностасєвих мантіях, красувалися в різноманітних групах малоросійські військові клейноди, перемішані з купідоновими луками і сагайдаками (козаки давно вже не застосовували луків), з

лірами Аполлона і Меркурієвіми жезлами. Прапори, бунчуки, шаблі, римські шоломи, козацькі шапки, лати, ковші, змії, шипуваті булави, птахи, півмісяць і зірки – вінчали капітелі колон і пілястр, оточували вікна, висіли фестонами, плелися в гірляндах, повзли по карнизах і під ними. Але все це було розташоване з таким химерним смаком, з такою неочікуваною сміливістю і дикою строкатістю, що не хочеться вірити, ніби чиясь голова трудилася над розподілом цих елементів". Ця будівля простояла до 1784 року і згоріла в пожежі. Тут із 1734 року містилася Канцелярія правління Гетьманського уряду, а з 1764 року й до побудови нового корпусу – друга Малоросійська колегія.

З діяльністю Петра Румянцева пов'язана найбільша розбудова Глухова, що тривала протягом 1765-1781 років під керівництвом архітектора Андрія Квасова. Вона ознаменувалася спорудженням двох головних будівель міста: Троїцького собору з дзвіницею (1720-1806 роки, не збереглися) та Малоросійської колегії (другої). Останню розпочали будувати у самому центрі міста, на вулиці Московській поблизу однойменної брами, яку в 1766 році (як і Київську) збудували мурованою, в стилі класицизму. Завершили будівництво цієї найбільшої в Україні урядової будівлі 1774 року. Але опоряджувальні роботи тривали до 1782 року під керівництвом Федора Савича, учня архітектора Квасова. Корпус колегії був двоповерховим, П-подібним у плані, з триповерховою центральною частиною. Довжина головного фасаду сягала 142 метрів.

У перебігу реконструктивних заходів другої половини XVIII століття більшість давніших визначних будівель зберегли своє провідне значення: муровані храми післяпожежі 1748 року відремонтовано, на місці погорілих дерев'яних зведено муровані: у 1765 році – Спасо-Преображенську церкву, у 1767 році – Вознесенську на

міському кладовищі (обидві збереглися дотепер), у 1769 році – церкву Різдва Богородиці на Веригині (втрачена). Зберігалися й дерев'яні храми, які в композиції міста відігравали другорядну роль. У результаті утворилася складна, багатопланова, мистецьки довершена композиція міста, в якій були втілені основні засади національного містобудівного мистецтва.

Як бачимо, Глухів упродовж майже цілого XVIII століття був не тимчасовою резиденцією правителів, як Чигирин, Гадяч чи Батурин, а повноцінною столицею тодішньої Української держави, виконуючи функції політичного, адміністративного, військового, а головне – культурного центру Гетьманщини, місця притягання для кращих творчих сил України і суміжних країв. Те, що ця непроминальна роль Глухова в нашій історії виявилася на довгий час призабutoю, належить до однієї з прикрих "білих плям" української свідомості й вимагає великої праці щодо вивчення і осмислення історичної та культурної спадщини міста.

---

1. Апанович О. Чернігівський літопис: Неопубліковані сторінки // Наука і культура України. – К., 1989. – Вип. 23.

2. Белашов В.И. Ероха Н.С. Глухов // Золотое ожерелье Сумщины. – Харьков, 1987.

3. Белашов В.І., Гурець М.П. Скільки років Глухову? // Березіль. – 1991. – № 8.

4. Вечерський В., Белашов В. Глухів. – К.: Абрис, 2003.

5. Дейнека А. Памятники архитектуры Сумщины. – Харьков, 1989.

6. Костомаров М.І. Історичні постаті / М.І.Костомаров. – Дніпропетровська Січ, 2008.

7. Логвин Г.Н. Чернигов, Новгород-Северский, Глухов, Путивль. – М., 1980.

8. Лазаревский А. Гетманские дома в Глухове // Киевская старина. – 1898.

9. Описи Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. – К: 1997.

10. Петров Г.Т. Глухов // В путешествии по Сумщине. – Харьков, 1984.

11. Художнє лиття гармат у Гетьманщині за часів правління Івана Мазепи. – К., 2007. – 160 с.

Лагутін Б., студ. гр. ЛС-517
наук. керівник – к.і.н., доц. *Н.В. Лобко*

Історія села Лозно-Олександрівки від найдавніших часів до 1917 року

Як зазначається в фамільному архіві князів Куракіних, слобода Олександрівка Старобільського повіту Харківської губернії розташована у вузькій долині довжиною приблизно трьох верст впродовж правого боку невеличкої річки Лозної, яка впадає в річку Айдар.

Тепер селище Лозно-Олександрівка, площею 5,95 км²., розташоване на півночі Білокуракинського району Луганської області. Це одне із поселень Дикого поля. Це – наша земля, неповторна, чарівна, наша мила Слобожанщина.

Селище займає територію, яка благодатна для проживання людини. В основному чорноземні ґрунти, порівняно теплий клімат, річка Лозна, притока річки Айдар, багаті рослинний і тваринний світи. Є незначна